
Syntymästä kuolemaan, oikeudesta informaatioon

Ahti Saarenpää 60 vuotta

Toimituskunta

Aulis Aarnio

Urpo Kangas

Rauno Korhonen

Heikki E. S. Mattila

Tuulikki Mikkola

Tilausosoite

Suomalainen Lakimiesyhdistys

Kasarmikatu 23 A 17

00130 Helsinki

p. (09) 6120 300

f. (09) 604 668

sly@lakimies.org

www.lakimies.org

Kannen suunnittelu: Heikki Kalliomaa

© Suomalainen Lakimiesyhdistys ja kirjoittajat

ISSN 1458-0446

ISBN 951-855-264-9

Gummerus Kirjapaino Oy, Vaajakoski 2006

Sisällys

SIVIILIOIKEUS

<i>Aulis Aarnio</i> : Muisteluksia matkan varrelta	9
<i>Aulis Aarnio</i> : Tekijänoikeudet ja perustuslaki	13
<i>Markku Helin</i> : Sukupolvien väliset eturistiriidat perheoikeudessa	27
<i>Urpo Kangas</i> : Jäämistöositus ja -erottelu, maksuväliintulo ja lesken suoja	43
<i>Asko Lehtonen</i> : Oikeuden saatavuudesta perheoikeudellisissa hakemusasioissa	63
<i>Tapani Lohi</i> : Ainoalle rintaperilliselle annettu lahja	85
<i>Heikki E. S. Mattila</i> : De Latinitate recentiorum doctrinarum ad iura hereditaria pertinentium	113
<i>Tuulikki Mikkola</i> : Kansainvälisen sääntelyn tehtävistä parisuhde- ja jäämistöoikeudessa	137
<i>Anna Mäki-Petäjä-Leinonen</i> : Vanhuuden ennakkointia – välineenä edunvalvontavaltuus	149
<i>Kari Nuotio</i> : Havaintoja holhousviranomaisen lupa-asiasa	169
<i>Désirée Söderlund</i> : Balzac, avioehto ja kosto	189
<i>Pekka Tuunainen</i> : Perinnöstä luopumisen pätemättömyys sekä vilpittömän mielen suoja	203
<i>Pertti Välimäki</i> : Perusasioita täytäntöönpanokiellosta korkeimmassa oikeudessa	225

OIKEUSINFORMATIIKKA

<i>Ari Koivumaa – Rauno Korhonen</i> : Ahti Saarenpää suomalaisen oikeusinformatiikan tienraivaajana	241
<i>Jon Bing</i> : Calculating the cases of the widow Brandt	255
<i>Peter Blume</i> : Fortiden, fremtiden og den personlige integritet	267
<i>Wolfgang Mincke</i> : Die Kohärenz juridischer Aussagen	287

<i>Tuomas Pöysti: Oikeudellisen tiedon niukkuus</i>	
ja henkilötietojen suoja	303
<i>Jari Råman: Yleislaki, yleiset opit ja vaikutusten arviointi –</i>	
ehdotuksia tietoturvallisuuden sääntelyn kehittämiseksi	329
<i>Dag Wiese Schartum: Om barns rett til personvern</i>	351
<i>Peter Seipel: Integritetsskydd och folkets röst</i>	367
<i>Annamari Turunen: Aineettomuus, oikeuksien hallinnointi</i>	
ja yhteiskäyttö	385
 <i>Ahti Saarenpään curriculum vitae ja valikoitu bibliografia</i>	 399
 <i>Kirjoittajat</i>	 401

Vanhuuden ennakointia – välineenä edunvalvontavaltuus

JOHDANTO

Perinteinen oikeudellinen ajattelu perustuu olettamalle, jonka mukaan oikeuksien ja velvollisuuksien subjekteina ovat itsenäiset, omia etujaan valvovat yksilöt. Jos oikeudet ja velvollisuudet taas koskevat ikänsä puolesta vajaavaltaisia tai jonkin syyn johdosta toimintakykynsä menettäneitä henkilöitä, heidän etuaan valvoo edunvalvoja. Tämä malli ei kuitenkaan täysin vastaa todellisuutta. Huomattava osa väestöstämme on toimintakyvyiltään heikentyviä vanhuksia, joista valtaosa on kuolemaansa saakka vailla edunvalvojaa. Heidän asioistaan on huolehdittava jollakin tavalla myös tilanteessa, jossa he eivät enää ole olettan mukaisia terveitä ja itsenäisiä yksioitä.

Toimintakyvyiltään heikentyneiden ikääntyvien ihmisten lukumäärän jatkuvasti kasvaessa¹ tarvitaan uudenlaisia keinoja turvaamaan kaikkien ihmisten oikeusturvan toteutuminen. Yhä useampi pohtikin etukäteen kysymystä, miten haluaa asioitaan hoidettavan, jos sairastuu vakavasti eikä kykene enää itsenäisesti ilmaisemaan omaa tahtoaan. Toimintakyvyttömyyteensä varautumalla henkilö varmistaa tahtonsa toteutumisen siinä elämänsä vaiheessa, jossa hän ei ole enää kykenevä tekemään pätevällä tavalla itseään tai omaisuuttaan koskevia päätöksiä.

¹ Suomessa tehdyn väestötutkimuksen pohjalta voidaan arvioida, että yli 65-vuotiaista suomalaisista 450 000 kärsii ainakin ajoittain muistihäiriöistä. Osalla heistä on muistitestiä avulla todettavissa oleva muistihäiriö, mutta vain osalla häiriö on etenevä ja johtaa dementia-asteisten oireiden puhkeamiseen. Tällä hetkellä Suomessa lasketaan olevan noin 110 000 lievästi, keskivaikeasti tai vaikeasti dementoitunutta ihmistä. Vuosittain Suomessa noin 11 000 yli 64-vuotiaasta henkilöä sairastuu johonkin dementoivaan sairauteen. Ks. *Viramo Petteri – Sulkava Raimo*, Muistihäiriöiden ja dementian epidemiologia, s. 20–22. Teoksessa *Erkinjuntti Timo – Rinne Juha – Alhainen Kari – Soininen Hilikka* (toim.), Muistihäiriöt ja dementia. Duodecim 2001, s. 20–36. Ihmisen iästä tasa-arvokysymyksenä ks. *Nieminen Liisa*, Lapsuudesta vanhuuteen – Perus- ja ihmisoikeuksien merkitys eri ikävaiheissa. Edita 2006, s. 255–288.

Suunnittelu voidaan toteuttaa kahdessa elämäntilanteessa: vielä terveenä ollessa tai silloin, kun jokin toimintakykyä heikentävä sairaus on jo diagnosoitu. Sairastuneen oikeusturvan toteutumisen kannalta olisi siksi tärkeää, että toimintakykyä heikentävä sairaus havaittaisiin mahdollisimman varhaisessa vaiheessa. Varhainen diagnosointi varmistaisi henkilölle mahdollisuuden tehdä itsenäisesti omia ratkaisujaan mahdollisimman pitkään.²

Itsemääräämisoikeus suunnittelun kulmakivenä

Itsemääräämisoikeus voidaan määritellä jokaisen *toimintakykyisen* yksilön yhdenvertaiseksi oikeudeksi päättää itseään koskevista asioista.³ Henkilö on itsemääräävä, kun hän ymmärtää käytettävissä olevat erilaiset vaihtoehdot, osaa arvioida niiden mahdolliset seuraukset ja kykenee lopulta valitsemaan etujaan parhaiten vastaavan järjestelyn.

Oikeustieteessä itsemääräämisoikeuden on sanottu pitävän sisällään ainakin kaksi puolta: kompetenssin ja immuniteetin. *Kompetenssilla* tarkoitetaan yksilöllä olevaa kelpoisuutta muuttaa oikeuksiaan ja velvollisuuksiaan omilla tahdonilmauksillaan. Toinen itsemääräämisoikeuden elementti, *immuniteetti* tarkoittaa, että kenelläkään muulla ei ole kelpoisuutta saada aikaan muutoksia yksilön oikeusasemassa.⁴ *Ahti Saarenpään* mukaan vapaan ihmisen persoonallisuuden toteuttaminen edellyttää kehittyntä, voimakasta itsemääräämisoikeutta. Itsemääräämisoikeus on oikeus, joka rajaa ihmisen suhdetta yhteiskuntaan ja sen muihin yksilöihin. Mitä suppeampi itsemääräämisoikeus on, sitä alistetumpi ja valvotumpi ihminen on.⁵ Itsemää-

² Mäki-Petäjä-Leinonen Anna, Hoitotahto dementoituvan ihmisen itsemääräämisoikeuden edistäjänä, s. 16. Teoksessa *Heimonen Sirkkaliisa – Tervonen Sari* (toim.), Muistihäiriö- ja dementiatyön palapeli. Edita 2004, s. 15–25.

³ Ks. esim. *Pietarinen Juhani*, Itsemääräämisen periaate. Teoksessa *Launis Veikko – Räikkä Juha* (toim.), Itsemääräämisoikeus. Turku 1993, s. 97–132. Ks. myös *Brechling Brigid – Schneider Catherine*, Preserving Autonomy in Early Stage Dementia. *Journal of Gerontological Social Work* 20(1–2) 1993, s. 17–33. Ihmisarvosta oikeuksien luojana ja itsemääräämisoikeuden rajoittajana ks. *Nieminen Liisa*, Ihmisarvon loukkaamattomuus perus- ja ihmisoikeussuojan lähtökohtana, s. 54–60. Lakimies 1/2005, s. 49–78.

⁴ Ks. esim. *Helin Markku*, Edunvalvojan päätösvalan rajoista, s. 1070. Lakimies 6–7/2001, s. 1070–1088.

⁵ *Saarenpää Ahti*, Potilas, oikeus, ihminen – näkökohtia itsemääräämisoikeutemme suojasta, s. 268. Teoksessa *Juhlaulkaisu Aulis Aarnio 1937 – 14/5 – 1997*. Helsinki 1997, s. 265–278.

räämisoikeuden kunnioittamisen vastinpariksi voidaan puolestaan nähdä ihmisen *suojaamisen periaate*; jos henkilö ei kykene pätevästi päättämään asioistaan, häntä on suojeltava toisten (tai itsensä) taholta tulevia oikeudenloukkauksia vastaan.⁶

Itsemääräämisen ja suojaamisen periaatteet ovat edelleen lähtöisin ihmisen ja perusoikeuksista. Myös henkilöoikeus⁷ ja ihmisoikeudet ovat tiiviisti kosketuksissa toistensa kanssa; *Saarenpään* mukaan sääntökeskeisestä rutiinilegalismista ollaan siirtymässä ihmiskeskeiseen legalismiin.⁸ Esimerkiksi itsemääräämisoikeutta eri tavoin koskevien säännösten määrä on mittava, vaikka se terminä onkin lainsäädännössä vielä suhteellisen harvinainen. Itsemääräämisoikeus ja henkilön suojaaminen ovatkin useiden säännösten säätämisen taustalla, mikä ilmenee erityisesti näitä periaatteita konkretisovien lakien esitöistä⁹. Itsemääräämisen ja suojaamisen periaatteet voivat toisin sanoen esiintyä paitsi *säännöksen muodossa*, olla myös jonkin säännöksen *säätämisen taustalla*. Edelleen ne voivat olla *tulkinta-asenteena* ratkaishtaessa jotakin laintulkintaongelmaa tai konkreettista oikeusongelmaa, esimerkiksi testamentin tai muun oikeustoimen pätevyyttä.

Vajaakykyisen aikuisen itsemääräämisoikeus

Yleisimpänä syynä ikääntyvien ihmisten oikeudellisen toimintakyvyn heikentymiseen ovat dementoivat sairaudet.¹⁰ Tässä kirjoituksessa tarkastellaan

⁶ *Mäki-Petäjä-Leinonen Anna*, Dementoituvan henkilön oikeudellinen asema. Suomalainen Lakimiesyhdistys 2003, s. 11.

⁷ Henkilöoikeudesta ks. *Saarenpää Ahti*, Henkilöoikeus. Teoksessa *Timonen Pekka* (toim.): Johdatus Suomen oikeusjärjestelmään I. Lakimiesliiton kustannus 1999, s. 357–379.

⁸ *Saarenpää* 1997, s. 272.

⁹ Ks. esim. *HE 185/1991 vp.* Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi potilaan asemasta ja oikeuksista, s. 10–11 ja *HE 146/1998 vp.* Hallituksen esitys Eduskunnalle holhouslainsäädännön uudistamiseksi, s. 6–7.

¹⁰ Dementialla tarkoitetaan *laaja-alaista henkisten kykyjen heikentymistä, joka häittää merkittävästi ammatillista tai sosiaalista selviytymistä*. Dementia on oire, jonka taustalla on jokin elimellinen, yleensä nimenomaan aivojen sairaus. Yleisimpiä dementoivia sairauksia ovat Alzheimerin tauti, Lewyn kappale -tauti, otsalohkodementiat sekä vaskulaariset dementiat. Dementian määritelmä on kehitetty alun perin tutkijoiden ja luokittelijoiden käyttöön. Ks. *American Psychiatric Association*, Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders – Third edition – Revised (DSM-III-R) Washington DC, APA 1987. Dementian esiintyvyydestä ks. esim. *Viramo – Sulkava* 2001, s. 20–36.

vajaakykyisen aikuisen itsemääräämisoikeutta juuri dementoivan sairauden näkökulmasta.

Sairautensa alkuvaiheessa dementoituva kykenee usein vielä itse huolehtimaan omista asioistaan ja oikeuksistaan. Sairauden edetessä kyky valvoa omien oikeuksiensa toteutumista ja kyky itsenäiseen päätöksentekoon heikenee; fyysisen, psyykkisen ja sosiaalisen toimintakyvyn heiketessä laskee myös oikeudellinen toimintakyky. Jossakin sairauden vaiheessa kyky päätösten tekemiseen menetetään kokonaan. Dementoiva sairaus ei kuitenkaan automaattisesti poista itsemääräämisoikeutta; myös dementoituva ihminen voi kyetä pätevällä tavalla tekemään itseään tai omaisuuttaan koskevia päätöksiä. Niin kauan kuin hän kykenee itse päättämään omista asioistaan ja ymmärtämään kulloinkin kysymyksessä olevan asian merkityksen, hänen tekemälleen ratkaisulle on annettava etusija laillisen edustajan tai muun läheisen mielipiteen asemesta.

Toimintakyvyiltään heikentyvän ihmisen itsemääräämisoikeutta tulee kunnioittaa koko sairauden ajan. Itsemääräämisoikeuden kunnioittamisen periaate voidaankin ymmärtää optimointikäskyksi, jonka sisältönä on: ”valittaessa menettelytapaa tilanteessa T on pyrittävä siihen, että henkilö X:n oikeus itse päättää omista asioistaan mahdollisimman hyvin toteutuisi”. Ideaalitilanteessa henkilön tahdon toteutuminen pystytään turvaamaan.¹¹ Toimintakyvyiltään heikentyvän ihmisen ilmaisevan tahdon noudattamiseen liittyy myös kysymys, tuleeko hänelle sallia tietty määrä irrationaalisuutta. Toisin sanoen, saako henkilön sairaus vaikuttaa, ja missä määrin, hänen päätöksentekoonsa.¹² Vaatimusta vajaakykyisen ihmisen päätöksenteon rationaalisuudesta tulee pohtia aina tapauskohtaisesti, ja siihen vaikuttaa kulloinkin päätöksenteon kohteena olevan asian luonne. Esimerkiksi dementoituvan ihmisen itsemääräämisoikeutta arvioitaessa perusolettamana tulisi kuitenkin aina olla se, että hän on oikeudellisesti toimintakykyinen, kykenevä

¹¹ Mäki-Petäjä-Leinonen 2003, s. 14.

¹² On nimittäin kiistatonta, että täysin terveidenkään ihmisten päätökset eivät aina perustu pelkästään rationaaliseen harkintaan, vaan esimerkiksi tunteisiin. Tämän vuoksi voidaan perustellusti kysyä, missä määrin voimme vaatia dementoituvan ihmisen päätöksenteolta tarkkaa tilanneanalyysia ja rationaalisuutta. Esimerkiksi *Soile Pohjosen* mukaan eri alojen tutkimuksissa on yhä enenevässä määrin alettu kyseenalaistaa perinteistä vastakkainasettelua, jonka mukaan *järjen ja analyttisen rationaalisuuden* vastakohtana ovat *tunteet* ihmisen hallitsemattomana ja alkukantaisena puolena. Ks. *Pohjonen Soile*, Sopimustoiminta, piilevä epätieto ja uuden tiedon luominen, s. 278–279. Teoksessa *Pohjonen Soile* (toim.), Ennakoi-va sopiminen. WSOY Lakitieto 2002, s. 277–307.

tekemään valintoja ja osallistumaan omia asioitaan koskevien päätösten tekemiseen. Tämä pätee aina sairauden alkuvaiheessa ja joissakin tilanteissa sen edettyä jo varsin pitkälle.

Toimintakyvttömyyden ennakointi

Oikeudellista toimintakykyä heikentävän sairauden eteneminen johtaa kuitenkin väistämättä tilanteeseen, jossa henkilö ei enää kykene itsenäisesti tekemään päätöksiä asioistaan. Tällöinkin hänen itsemääräämisoikeuttaan tulee kunnioittaa, jos hän on päätöksentekokykyisenä ilmaissut tahtonsa (joko suullisesti tai kirjallisesti) kysymyksessä olevasta asiasta.¹³ Henkilö on saattanut ennakoida tulevaa toimintakyvttömyyttään esimerkiksi *valtuuttamalla* jonkun läheisensä taloudellisten ja/tai henkilöään koskevien asioidensa hoitamiseen.¹⁴ Tällainen valtuutus voi puolestaan olla sisällöltään päätöksentekovallan valtuutetulle delegeoiva tai siinä voi olla selkeitä valtuuttajan antamia tahdonilmaisuja siitä, miten hän haluaa asiansa hoidettavan.

Henkilö on saattanut esimerkiksi tehdä *hoitotahdoksi* nimetyn asiakirjan (hoitotahdon), jossa hän on valtuuttanut jonkun läheisistään tekemään hoitoaan koskevat päätökset siinä tapauksessa, että hän ei enää kykene itsenäiseen päätöksentekoon. Vaikka potilaan asemasta ja oikeuksista annetussa laissa (785/1992, jäljempänä potilaslaki) ei tällä hetkellä ole säännöstä valtuutuksesta, mahdollisuus ns. sijaispäättäjän nimeämiseen käy ilmi potilaslain esitöistä. Sen mukaan laillinen edustaja, joka voi antaa potilaan puolesta tämän hoitoa koskevan suostumuksen, on joko potilaan edunvalvoja tai tämän *valtuuttama henkilö*.¹⁵ Tällainen hoitotahto, josta voidaan

¹³ Päätöksentekokykynsä menettäneen ihmisen tahtoa tulee kunnioittaa silloinkin, kun hän ei ole sitä selkeästi ilmaissut, mutta se pystytään esimerkiksi hänen elämänhistoriansa ja -asenteidensa perusteella olettamaan. Näissä tilanteissa henkilön oletettua tervettä tahtoa kunnioitetaan, kun päätöstä harkittaessa esitetään kysymys: Mitä dementoituva haluaisi tuossa tilanteessa asiasta päätettävän – mikä on hänen oletettu terve tahtonsa? Ks. *Mäki-Petäjä-Leinonen* 2003, s. 14–15.

¹⁴ Toimintakyvttömyyden ennakkoinnilla voidaan katsoa olevan liittyviä *ennakoivaan oikeusajatteluun*, joka on viimeaikoina saanut jalansijaa suomalaisessa oikeustieteen tutkimuksessa. Ennakoiva oikeusajattelu pyrkii riskien hallintaan, luovaan ongelmien ratkaisuun ja tuomioistuinten välttämiseen. Ennakoivaa oikeusajattelua koskevaa tutkimusta Suomessa edustavat etenkin *Soile Pohjosen* toimittamat kirjat: Ennakoiva sopiminen, WSOY Lakitieto 2002 sekä *Ex ante* – ennakoiva oikeus, Talentum 2005.

¹⁵ Ks. *HE 185/1991 vp*, s. 17.

Salla Lötjösen mukaan käyttää nimitystä terveydenhuoltovaltuutus, ei lakkaa olemasta voimassa tekijänsä heikentyvän toimintakyvyn vuoksi. Muiden kuin taloudellisten asioiden hoitamiseen annettu terveydenhuoltovaltuutus voidaan nimittäin rinnastaa varallisuus oikeudellisista oikeustoimista annetun lain (228/1929, jäljempänä oikeustoimilain) mukaiseen valtuutukseen. Oikeustoimilain mukainen valtuutus puolestaan pääsääntöisesti pysyy voimassa, vaikka valtuuttaja valtuutuksen antamisen jälkeen tosiasiallisesti menettäisikin kykynsä hoitaa asioitaan toimintakyvyn heikentymisen vuoksi.¹⁶

Kuvatunsisältöisen hoitotahdon koko idea perustuu ajatukselle, jonka mukaan se tulee noudatettavaksi vasta tilanteessa, jossa henkilö ei enää kykene tekemään hoitopäätöksiä itsenäisesti. Hoitotahtoinstituutio menettäisikin merkityksensä, jos potilaslakia ja sen esitöitä tulkittaisiin siten, että hoitotahto ja sen yhteydessä mahdollisesti annettu terveydenhuoltovaltuutus lakkaisivat olemasta voimassa toimintakyvyn heikentymisen vuoksi.¹⁷ Eri asia on tilanne, jossa valtuuttajan oikeustoimikelpoisuutta rajoitetaan holhoustoimesta annetun lain (442/1999, jäljempänä holhoustoimilaki) nojalla. Tällöin valtuutus lakkaa olemasta voimassa niiltä osin, kuin toimintakelpoisuuden rajoitus koskee myös valtakirjassa mainittua oikeustoimea, asiaa tai omaisuutta. Jos edunvalvojalle siis annetaan kelpoisuus tehdä myös sellaisia päämiehen henkilöä koskevia päätöksiä, joiden merkitystä hän ei kykene ymmärtämään, menee edunvalvojan toimivalta mahdollisen terveydenhuoltovaltuutuksen ohi.¹⁸

¹⁶ Ks. esim. *Helin* 2001, s. 1080; *Mäki-Petäjä-Leinonen* 2003, s. 265 ja 281–284; *Pahlman Irma*, Potilaan itsemääräämisoikeus. Edita 2003, s. 277–279 ja *Oikeusministeriön työryhmämietintö 2004:13*, Edunvalvontavaltuutus – Holhouslainsäädännön tarkistustyöryhmän mietintö, s. 4–5. Vrt. *Lötjönen Salla*, Ihmisperäisten biologisten näytteiden käyttö lääketieteellisessä tutkimuksessa, s. 741. Lakimies 5/2005, s. 718–745, jonka mukaan kysymystä siitä, katsotaanko terveydenhuoltovaltuutus päättyneeksi samalla kun potilaan oma päätöksentekokyky heikkenee, ei ole Suomessa ratkaistu.

¹⁷ Sosiaali- ja terveysministeriössä jo vuodesta 2003 vireillä olleen potilaslain muutosehdotuksen mukaan mahdollisuus tällaisen valtuutuksen tekemiseen (sijaispäättäjän nimeämiseen) esitetään otettavaksi suoraan lakiin. Ks. *Sosiaali- ja terveysministeriön työryhmämuistioita 2003:25*, Potilaslain 6 §:n uudistamistarpeita selvittäneen projektiryhmän muistio, s. 8.

¹⁸ Ks. *Helin* 2001, s. 1084–1086 ja *Sosiaali- ja terveysministeriön työryhmämuistioita 2003:25*, Potilaslain 6 §:n uudistamistarpeita selvittäneen projektiryhmän muistion liite, s. 14, jossa potilaslakiin ehdotetaan säädettäväksi, että henkilölle hoitotoimenpiteitä varten määrättyllä edunvalvojalla olisi yksinomainen oikeus päämiehensä ohella ratkaista tämän hoitoon liittyvät asiat.

Henkilö on siis saattanut ennakoida tulevaa toimintakyvyttömyyttään valtuuttamalla jonkun läheisensä hoitamaan taloudellisia ja/tai henkilöä koskevia asioitaan toimintakyvyttömyyden aikana. Tällainen valtakirja on pääsääntöisesti voimassa heti sen antamisesta lähtien. Tarkoituksena kuitenkin on, että tulevaisuudessa ennakointia voidaan harjoittaa myös valtuutuksella, joka tulee voimaan vasta siinä tapauksessa, että valtuuttaja on tullut kykenemättömäksi omien asioidensa hoitamiseen. Tällaista valtuutusta, josta käytettäisiin nimitystä edunvalvontavaltuutus, tarkastellaan lähemmin seuraavassa.

EDUNVALVONTAVALTUUTUS UUTENA OIKEUDELLISENA INSTITUUTIONA

Keskeiset ehdotukset

Oikeutemme on tulossa kokonaan uusi instituutio; edunvalvontavaltuutusta koskeva järjestelmä. Edunvalvontavaltuutuksen avulla henkilö voisi järjestää asioidensa hoidon sen varalta, että hän myöhemmin tulee sairauden, henkisen toiminnan häiriintymisen tai muun vastaavan syyn vuoksi kykenemättömäksi huolehtimaan asioistaan. Valtuuttaja määritteli itse ne asiat, jotka valtuutus kattaa; hän voisi oikeuttaa toisen henkilön edustamaan itseään sekä taloudellisissa että henkilöään koskevissa asioissa. Hallituksen esitys laiksi edunvalvontavaltuutuksesta annettiin toukokuussa 2006 (*HE 52/2006 vp*). Lain on tarkoitus tulla voimaan kuuden kuukauden kuluessa siitä, kun se on hyväksytty ja vahvistettu.

Esityksen mukaan valtakirja olisi tehtävä kirjallisesti kahden esteettömän todistajan ollessa samanaikaisesti läsnä. Kun valtuuttaja on tullut kykenemättömäksi huolehtimaan valtuutuksen käsittämistä asioista, valtuutettu voisi pyytää holhousviranomaista *vahvistamaan* valtuutuksen. Tässä yhteydessä valtuutetun olisi esitettävä holhousviranomaiselle alkuperäinen valtakirja sekä lääkärinlausunto tai muu siihen rinnastettava luotettava selvitys¹⁹ valtuuttajan kykenemättömyydestä huolehtia asioistaan. Valtuutus tulisi voimaan holhous-

¹⁹ Lääkärinlausuntoon rinnastettavana selvityksenä voitaisiin hallituksen esityksen mukaan käyttää esimerkiksi valtuuttajan kotikunnan sosiaalityöntekijöiden lausuntoa tilanteessa, jossa valtuuttaja on kieltäytynyt lääkärintarkastuksesta. Ks. *HE 52/2006 vp*, s. 33.

viranomaisen vahvistuksella, ja tyypillinen syy valtuutuksen vahvistamiseen voisi hallituksen esityksen mukaan olla esimerkiksi valtuuttajan dementia.²⁰

Esityksen mukaan holhousviranomaisen olisi myös *valvottava* valtuutetun toimintaa. Koska päämies itse valitsisi valtuutetun, johon hän luottaa, tämä luottamussuhde tekisi mahdolliseksi kuitenkin sen, ettei valtuutetun toimintaa valvottaisi samalla tavalla kuin edunvalvojan toimintaa. Valtuutetun olisi tehtävänsä alkaessa annettava holhousviranomaiselle luettelo päämiehensä niistä varoista ja veloista, joiden osalta hänellä on kelpoisuus edustaa päämiestään. Valtuutettu olisi myös velvollinen pitämään tiliä toimenpiteistään sekä antamaan holhousviranomaiselle tilin tämän sitä pyytäessä. Kuitenkin valtuuttajan niin määrätessä valtuutettuun voitaisiin soveltaa esimerkiksi holhoustoimilain säännöksiä, jotka koskevat päämiehen puolesta tehtävien oikeustoimien luvanvaraisuutta ja velvollisuutta antaa holhousviranomaiselle määräjain tili tehtävän hoitamisesta.²¹ Edunvalvontavaltuutus *lakkaisi* esityksen mukaan olemasta voimassa valtuuttajan peruuttaessa sen, valtuuttajan kuollessa tai kun valtuutettu ilmoittaa holhousviranomaiselle luopuvansa tehtävästään.²²

Uutta järjestelmää puoltavia seikkoja

Edunvalvontavaltuutusta koskevalla lakiehdotuksella olisi toteutuessaan vaikutusta toimintakyvyltään heikentyvien ihmisten oikeusturvan toteutumiseen. Oikeusturvaan liittyvät kysymykset koskien esimerkiksi dementoituvan ihmisen taloudellisten asioiden järjestämistä hänen kognitiivisten kykujensä heiketessä ovat jo pitkään vaatineet tilannetta selkiyttävää sääntelyä.

Edunvalvontavaltuutuksen tekeminen on yksi *ennakoivan vanhuusajan suunnittelun*²³ muoto. Se on vaihtoehto myös sellaiselle dementoituvalla ihmiselle, jonka dementia on todettu sen varhaisessa vaiheessa. Tällainen hen-

²⁰ HE 52/2006 vp, s. 16 ja 33.

²¹ Ks. HE 52/2006 vp, s. 1 ja 12.

²² Ks. HE 52/2006 vp, s. 13 ja 22.

²³ Esimerkiksi ennakoinnista vanhustenhuollossa ks. *Kalliomaa-Puha Laura*, Ennakoiva ajattelu vanhustenhuollossa, Yksilöllinen omaishoitosopimus ennakoinnin välineenä. Teoksessa *Pohjonen Soile* (toim.), *Ex ante – ennakoiva oikeus*. Talentum 2005, s. 168–193. Vanhusoikeudesta ks. *Kalliomaa-Puha Laura – Mäki-Petäjä-Leinonen Anna*, Muuttuva vanhuus ja vanhusten oikeudet, s. 300–303. Teoksessa *Ervasti Kaijus – Meincke Nina* (toim.), *Oikeuden tuolla puolen*. Kauppakaari 2002, s. 297–324.

kilö saattaa vielä kyetä pätevällä tavalla ymmärtämään valtuutuksen merkityksen ja vaikutukset. Tähän viitataan myös edunvalvontavaltuutusta koskevassa hallituksen esityksessä, jonka mukaan kelpoisuus valtakirjan tekemiseen saattaa yksittäistapauksessa olla vielä tallella, vaikka henkilö olisikin jo siinä määrin menettänyt kyvyn huolehtia asioistaan, että valtuutuksen vahvistamisen edellytykset olisivat täyttyneet. Tällaisessa tapauksessa valtuutus voitaisiin esityksen mukaan vahvistaa heti sen antamisen jälkeen.²⁴

Edunvalvontavaltuutuksen tekeminen voisi olla hyvä vaihtoehto esimerkiksi sellaiselle yksinäiselle dementoituvalle, jolla ei ole ketään läheistä huolehtimassa hänen taloudellisista tai henkilöään koskevista asioista. Tutkimuksessa on todettu, että vuonna 2000 Suomessa oli yli 290 000 yli 65-vuotiaiden yksin asuvien taloutta. Arvioiden mukaan noin 30 000 dementoituvaa ihmisistä asuu yksin.²⁵ Jotta yksin asuvan dementoituvan ihmisen oikeusturvaa toteutumiselle saataisiin mahdollisimman hyvät takeet, hän tarvitsee toimintakykynsä heiketessä väistämättä jotakuta huolehtimaan asioistaan.

Edunvalvontavaltuutuksen hyvänä puolena voidaan nähdä myös se, että raskaaseen holhoustoimilain mukaiseen edunvalvontaan ei tarvitse ryhtyä tapauksissa, joissa henkilön etu ei sitä välttämättä vaadi. Toisaalta maistraatin valvontavelvollisuus saa aikaan sen, ettei toimintakyvyiltään heikentyntä ja hänen valtuutettuaan jätetä täysin ilman valvontaa. Edunvalvontavaltuutus olisi toisin sanoen hyvä järjestely paitsi aikuisen itsemääräämisoikeuden toteutumisen kannalta, mutta myös hänen etujensa suojaamisen näkökulmasta. Niille, jotka haluavat etukäteen varautua mahdolliseen tulevaan toimintakyvyttömyyteensä, annettaisiin todelliset mahdollisuudet turvata asemansa.

Edunvalvontavaltuutuksen riskitekijöitä

Suuri osa toimintakyvyiltään heikentyvistä ihmisistä asuu yhdessä puolisonsa tai muun läheisensä kanssa, joka samalla vastaa tämän ihmisen hoidosta. Moni läheisensä kanssa asuva ei tämän vuoksi jatkossakaan tarvitse minkäänlaista edunvalvonnan muotoa, jos asiat saadaan hoidettua kevyem-

²⁴ Ks. HE 52/2006 vp, s. 19.

²⁵ Ks. tästä esim. *Tervonen Sari*, Dementiabarometri 2005 – Kuntien näkemyksiä muistihäiriöisille ja dementoituville ihmisille suunnattujen palveluiden saatavuudesta ja laadusta sekä tulevaisuuden näkymistä. Alzheimer-keskusliiton julkaisusarja, raportti 1/2005, s. 6.

min järjestelyin, esimerkiksi yhteisten pankkitilien tai suoralaskutussopimusten avulla. Tämän vuoksi olisi erityisesti varottava, ettei omaistaan hoitavien asema heikkene edunvalvontavaltuutusta koskevan lain myötä ja ettei samalla omaksuta järjestelmää, jossa edunvalvojan määrääminen tai edunvalvontavaltuutuksen tekeminen on ainoa keino valvoa toimintakyvyltään heikentyvän ihmisen etuja.²⁶ Vahingollista olisi, jos esimerkiksi pankit alkaisivat säännönmukaisesti edellyttää toimintakyvyltään heikentyvän ihmisen asioiden hoitamiseksi edunvalvontavaltuutusta tai vaihtoehtoisesti edunvalvojan määräämistä tilanteessa, jossa esimerkiksi puoliso huolehtii perheen yhteisistä raha-asioista. Omaishoitajana toimiminen on sekä fyysisesti että psyykkisesti voimia vaativaa työtä ja sitä raskaammaksi se muuttuu, mitä enemmän omaiselle asetetaan lisävelvollisuuksia. Itsekin ikääntyvän omaishoitajan kannalta on usein tärkeintä se, että perheen taloudelliset asiat hoituvat mahdollisimman yksinkertaisin järjestelyin.

Holhouslainsäädännön tarkistamistyöryhmän mietinnön mukaan sekä Ruotsissa että Saksassa valmistellaan ehdotusta säännöksiksi, joiden mukaan toimintakyvyttömän henkilön omaisilla olisi toimivalta hoitaa hänen taloudellisia asioitaan ilman valtuutustakin.²⁷ Omaisten asemaa toimintakyvyltään heikentyvän ihmisen asioiden hoitajana olisi selkiyttänyt, jos myös Suomen lakiin, esimerkiksi nyt puheena olevaan lakiin tai holhoustoimilakiin, olisi ehdotettu vastaavanlaisia säännöksiä. Tämä olisi selkiyttänyt valitsevaa tilannetta ja ollut lainsäätäjän selkeä viesti siitä, että toimintakyvyttömän henkilön asioita voidaan hänen etujensa mukaisesti hoitaa myös ilman minkäänlaista viranomaisvalvontaa.

Edunvalvontavaltuutusta koskevassa hallituksen esityksessä on kuitenkin otettu huomioon ns. *tavallisen valtakirjan* merkitys valtuuttajan toimintakyvyn heikentymisen jälkeen. Esityksen mukaan vastaisuudessaakin voisi olla olemassa valtuutuksia, joiden voimassaolo jatkuu päämiehen tilan heikenty-

²⁶ Esimerkiksi edunvalvojan määrääminen ei välttämättä aina edes ole päämiehen etujen mukaista. Yhdellä yleisellä edunvalvojalla voi nimittäin olla satoja päämiehiä valvottavanaan. Ääripäänä voidaan mainita Helsinki, jossa vuoden 2004 lopussa oli 539 päämiestä yhtä edunvalvojaa kohti. Tapauksesta on *Eduskunnan apulaisoikeusasiamiehen ratkaisu* 30.12.2004 Dnro 1200/4/04, jossa AOA Jääskeläinen toteaa, että Helsingissä yleiset edunvalvontapalvelut eivät kykene huolehtimaan päämiesten eduista holhoustoimesta annetun lain edellyttämällä tavalla, minkä vuoksi Helsingin edunvalvontapalveluiden ei voida katsoa olevan holhoustoimen edunvalvontapalveluiden järjestämisestä annetun lain tarkoittamalla tavalla riittäviä. AOA pyysi Helsingin kaupunginhallitusta ja Helsingin maistraattia ilmoittamaan 30.6.2006 mennessä, mihin toimenpiteisiin tilanteen korjaamiseksi on ryhdytty.

²⁷ Ks. *Oikeusministeriön työryhmämietintö* 2004:13, s. 6–7.

misestä huolimatta. Oikeustoimilain mukainen valtuutus nimittäin pääsääntöisesti pysyy voimassa, vaikka valtuuttaja valtuutuksen antamisen jälkeen tosiasiallisesti menettäisikin kykynsä hoitaa asioitaan toimintakyvyn heikentymisen vuoksi.²⁸ Tavallinen valtakirjavaltuutus onkin usein riittävä keino turvaamaan esimerkiksi sellaisen dementoituvan ihmisen etuja, jonka lähiomainen hoitaa hänen asioitaan.

EDUNVALVONTAVALTUUTUKSEN ERITYISKYSYMYKSIÄ

Tässä jaksossa hallituksen esitystä laiksi edunvalvontavaltuutuksesta (EValtesitys) tarkastellaan toimintakyvyltään heikentyvän ihmisen ja hänen omaisensa näkökulmasta. Esille tuodaan yksittäisiä näkökohtia, jotka voivat olla toimintakyvyltään heikentyvän oikeusturvan kannalta merkityksellisiä ja vaativat siksi kommentoimista.²⁹

Edunvalvontavaltuutuksen ja hoitotahdon suhde

Hallituksen esityksessä lain 2 §:ssä ehdotetaan säädettäväksi edunvalvontavaltuutuksen sisällöstä. Esityksen mukaan edunvalvontavaltuutus voisi koskea paitsi päämiehen³⁰ taloudellisia myös hänen henkilöönsä koskevia asioita.³¹ Valtuutus voisi olla yleisluonteinen, antaen valtuutetulle vallan päättää toimivaltaansa kuuluvista asioista, tai hyvinkin yksityiskohtainen, jolloin

²⁸ Hallituksen esityksessä myös perustellusti todetaan, että sääntelyä, jonka mukaan oikeustoimilain mukainen valtuutus lakkaisi olemasta voimassa päämiehen tosiasiallisesti menetettyä kykynsä ymmärtää valtuutuksen merkityksen, ei ole katsottu perustelluksi. Tällainen sääntely voisi johtaa valtuutetun kanssa oikeustoimen tehneen kolmannen henkilön kannalta kohtuuttomaan lopputulokseen. Lisäksi vaikka valtuutuksen voimassaolo voisi päämiehen oikeusturvan kannalta joissakin tapauksissa olla ongelmallinen, voitaisiin tilanne ratkaista määräämällä päämiehelle edunvalvoja, jonka tehtävänä olisi päättää, perutaanko valtuutus. Ks. *HE 52/2006 vp*, s. 13.

²⁹ Monet seuraavassa esitettävistä näkökohdista nostettiin esille myös *Alzheimer-keskusliiton ry:n* kannanotossa holhouslainsäädännön tarkistamistyöryhmän mietintöön (työryhmämietintö 2004:13). Kannanoton allekirjoittivat *Pekka Laine, Varpu Kettunen ja Anna Mäki-Petäjä-Leinonen*.

³⁰ Sanatoiston välttämiseksi tässä kirjoituksessa valtuutuksen tekijästä käytetään valtuuttajan ohella nimitystä päämies.

³¹ *HE 52/2006 vp*, s. 17–18.

päämies voisi yksityiskohtaisesti määrätä, miten haluaa tietyssä asiassa puolestaan toimittavan. Päämies voisi esimerkiksi valtuuttaa X:n tekemään puolestaan hoitoaan koskevat ratkaisut. Tämän lisäksi hän voisi kirjata valtakirjaansa selkeitä hoitoaan koskevia tahdonilmaisuja. Siinä voisi olla määräyksiä esimerkiksi kuolemaa edeltävästä loppuajan hoidosta ja siitä, saako potilasta hoidettaessa käyttää keinotekoisesti elintoimintoja ylläpitäviä hoitomuotoja. Tällaiset yksityiskohtaiset määräykset valtakirjassa – valtuutetulle annetut sitovat toimiohjeet – olisivatkin mitä suurimmalla tavalla valtuuttajan itsemääräämisoikeutta korostavia määräyksiä.

Tässä yhteydessä voidaan kuitenkin pohtia, mikä on henkilöä koskevia asioita varten määrätyn edunvalvontavaltuutetun asema suhteessa potilaslaissa säädettyyn lailliseen edustajaan³². EValt-esityksessä mainitaan, että ehdotettu sääntely ei syrjäytä niitä potilaslain tai sosiaalihuollon asiakaslain säännöksiä, jotka koskevat potilaan ja sosiaalihuollon asiakkaan itsemääräämisoikeutta. Potilaslain osalta edunvalvontavaltuutettua pidetään lain 6 §:n 2 ja 3 momentissa tarkoitettuna potilaan *laillisena edustajana*, jota on ennen tärkeän hoitopäätöksen tekemistä kuultava ja joka voi antaa suostumuksen hoitoon, jos potilas ei itse kykene päättämään hoidostaan. Päätöstä tehdessään valtuutetun tulee potilaslaissa säädetyin tavoin ottaa huomioon valtuuttajan aiemmin ilmaiseva tahto tai jos hoitotahtoa ei ole ilmaistu, hänen henkilökohtainen etunsa.³³

Sosiaali- ja terveysministeriössä on kuitenkin ollut jo vuodesta 2003 saakka vireillä potilaslain 6 §:n uudistamista koskeva hanke, jossa potilaslakiin ehdotetaan säädettäväksi potilaan vakaan hoitotahdon noudattamista koskeva velvoite. Potilaslakiin ehdotetaan myös uutta 6 a §:ää, jossa säädettäisiin täysi-ikäisen vajaakykyisen potilaan asemasta. Ehdotuksen mukaan vajaakykyisen potilaan puolesta toimisi ensisijaisesti potilaan nimeämä henkilö. Jos potilas ei tällaista henkilöä olisi nimennyt tai nimetty henkilö ei kykenisi osallistumaan tai ei pyydettyessä haluaisi osallistua potilaan hoitoa koskevien ratkaisujen tekemiseen, potilaan puolesta toimisivat hänen omaisensa tai läheisensä. Kuitenkin silloin, kun potilaille on määrätty hoitoa koskevia asioita varten edunvalvoja, tämä syrjäyttäisi muut edellä mainitut.³⁴ Voidaan kysyä, mikä merkitys henkilöä koskevia asioita varten annetulla edun-

³² Potilaslain esitöiden mukaan laillisella edustajalla tarkoitetaan potilaan edunvalvojaa tai tämän valtuuttamaa henkilöä. Ks. *HE 185/1991 vp*, s. 17.

³³ *HE 52/2006 vp*, s. 17.

³⁴ Ks. *Sosiaali- ja terveysministeriön työryhmämuistioita 2003:25*, s. 8.

valvontavaltuutuksella tulisi olemaan suhteessa potilaslaissa säädettäväksi ehdotettuun etusijajärjestykseen? Mikä olisi edunvalvontavaltuutetun asema suhteessa hoitotahdossa nimettyyn päätöksentekijään tai potilaalle henkilöä koskevia asioita varten määrättyyn edunvalvojaan?

Nähdäkseni tilannetta olisi tulkittava siten, että jos henkilö potilaslain mukaisessa hoitotahdossaan nimeäisi läheisensä tekemään hoitoaan koskevat päätökset, nimeämiselle annettaisiin tavallisen (oikeustoimilaissa tarkoitettun) valtuutuksen oikeusvaikutukset. Jos henkilö puolestaan tekisi saman edunvalvontavaltuutuksessa, poikkeaisi järjestely potilaslain tarkoittamasta nimeämisestä siinä merkityksessä, että tällainen valtuutus tulisi voimaan maistraatin vahvistamisella ja maistraatti myös valvoisi valtuutetun toimintaa. Juridisesti tällaiselle edunvalvontavaltuutukselle siten ilmeisesti annettaisiin etusija ns. tavalliseen hoitotahtoon nähden. Jos potilas toisin sanoen olisi tehnyt sekä tavallisen hoitotahdon valtuuttamalla siinä jonkun läheisensä hoitopäätösten tekemiseen että edunvalvontavaltuutuksen joka poikkeaisi hoitotahdosta, tulisi edunvalvontavaltuutus lähtökohtaisesti noudatettavaksi. Edunvalvojamääräykselle puolestaan annettaisiin etusija edunvalvontavaltuutukseen nähden; EValt-esityksen mukaan jos valtuuttajalle määrättäisiin edunvalvoja, valtuutus kävisi tarpeettomaksi niiltä osin kuin edunvalvojan ja valtuutetun tehtävät ovat päällekkäiset.³⁵

Edunvalvontavaltuutuksen lakkaaminen ja hautajaisia koskevat määräykset

Ehdotetun lain 11 §:n mukaan edunvalvontavaltuutus lakkaisi olemasta voimassa valtuuttajan peruuttaessa sen, valtuuttajan kuollessa tai kun valtuutettu ilmoittaa holhousviranomaiselle luopuvansa tehtävästään.³⁶ Pätevän *peruuttamisen* edellytyksenä olisi, että valtuuttaja kykenee ymmärtämään peruuttamisen merkityksen. Valtuutuksen peruuttaminen tapahtuisi siten, että valtuuttaja ottaa valtakirjan takaisin tai hävittää sen.³⁷ Jos valtuutus olisi jo

³⁵ HE 52/2006 vp, s. 22.

³⁶ Tämän lisäksi myös edunvalvojan määrääminen valtuuttajalle voi aiheuttaa valtuutuksen lakkaamisen tai rajoittumisen. Ks. HE 52/2006 vp, s. 13 ja 22.

³⁷ Tällöin valtuutetun asiana olisi harkita, kykeneekö valtuuttaja ymmärtämään peruuttamisen merkityksen. Jos valtuutettu katsoisi, että peruuttamistahdonilmaisu ei ole pätevä, hän voisi kieltäytyä palauttamasta valtakirjaa valtuuttajalle. Valtuuttaja voisi tällöin vaatia valtakirjan palauttamista tuomioistuimessa. Ks. HE 52/2006 vp, s. 24.

tullut voimaan, peruuttamisen voimaantulo edellyttäisi ehdotetun lain 28 §:n mukaista holhousviranomaisen vahvistamista. Ennen vahvistamista tutkitaisiin päämiehen kyky ymmärtää peruuttamisen merkitys. Hallituksen esityksen mukaan esimerkiksi dementoivissa sairauksissa esiintyy usein harhaluuloisuutta, jolloin dementoituva voi pyrkiä tuhoamaan järjestelyn, jonka hän on terveenä ollessaan suunnitellut ja nimenomaisesti rakentanut tulevaisuutensa turvaksi. Lain tarkoituksen toteutumiseksi on perusteltua pyrkiä välttämään tällaiset tilanteet.³⁸

Edunvalvontavaltuutus lakkaisi olemasta voimassa myös valtuuttajan *kuollessa*. Esityksen perustelujen mukaan tämä on perusteltua, koska edunvalvontavaltuutus on luonteeltaan vahvasti valtuuttajan ja valtuutetun väliseen luottamussuhteeseen perustuva oikeustoimi. Lisäksi ratkaisua puoltaa esityksen mukaan se, että olisi epätarkoituksenmukaista jatkaa edunvalvontavaltuutukseen liittyvää viranomaisvalvontaa vielä sen jälkeen, kun valtuuttajan omaisuus on siirtynyt hänen oikeudenomistajilleen.³⁹ Tämä sinänsä perusteltu ratkaisu johtaa kuitenkin siihen, että edunvalvontavaltuutuksessa ei ilmeisesti voitaisi antaa valtuutetulle lainkaan luonteeltaan varallisuus-oikeudellisia määräyksiä hautajaisten järjestämisestä.⁴⁰ Hautajaisten suunnittelu voi olla tärkeää henkilölle, joka suunnitellessaan tulevaisuuttaan ja elämänsä loppuaikaa haluaa ulottaa määräykset koskemaan myös toimenpiteitä kuolemansa jälkeen. Kun edunvalvontavaltuutuksessa mahdollisesti annetut hautajaisia koskevat määräykset siis ilmeisesti kutistuisivat juridiselta merkitykseltään vain toiveen luonteisiksi, olisi tämä henkilön itsemääräämisoikeutta heikentävä tekijä.

Niinpä henkilön, joka haluaisi antaa määräyksiä hautajaistensa järjestämisestä, olisi ilmeisesti annettava hautajaismääräykset *testamentissa*. Käytännössä yksi keino ratkaista asia olisi antaa testamentissa määräys siitä, kuka saa hautajaisjärjestelyt hoitaakseen.⁴¹ Hautajaisjärjestelyjen hoitajalle voitaisiin lisäksi antaa tarvittaessa vielä erillinen asiakirja, jossa olisi tar-

³⁸ Ks. HE 52/2006 vp, s. 13 ja 24.

³⁹ Ks. HE 52/2006 vp, s. 22.

⁴⁰ Alzheimer-keskusliitto kiinnitti tähän seikkaan huomiota lausunnossaan holhouslainsäädännön tarkistamistyöryhmän mietinnöstä ja pyysi, että mahdollisuutta hautajaistoiveiden esittämiseen edunvalvontavaltuutuksessa olisi vielä pohdittu lain jatkovalmistelussa. Ks. *Lausuntoja ja selvityksiä* 2005:8, Holhouslainsäädännön tarkistaminen – lausuntotiivistelmä. Oikeusministeriö. Helsinki 2005, s. 11.

⁴¹ Kysymys olisi nyt testamentin ns. *erityisestä toimeenpanijamääräyksestä*. Ks. Aarnio Aulis – Kangas Urpo, Suomen jäämistöoikeus I. Perintöoikeus. 4.p. Jyväskylä 1999, s. 343–344.

kempia määräyksiä hautajaisten järjestämisestä. Tällainen monen asiakirjan vaatimus on kuitenkin varsin monimutkainen järjestely, jos lähdetään tavoitteesta, että ennakoidaan tulevaisuuden suunnittelua tulee voida tehdä mahdollisimman yksinkertaisin järjestelyin ja siten, että maallikkokin siihen pätevällä tavalla kykenee. EValt-esityksessä olisikin voitu perustellusti päätyä valtuutuksen lakkaamisen osalta myös toiselle kannalle. Edunvalvontavaltuutuksen ulottamista koskemaan esimerkiksi hautajaismääräyksiä olisi hyvin voitu perustella esimerkiksi sillä, että jo asiakirjana valtuutus muistuttaa hyvin paljon testamenttia. Edunvalvontavaltuutuksen tekemistä koskevat määräykset nimittäin vastaavat asiallisesti testamentin tekemiselle asetettuja muotovaatimuksia. Tähän viitataan myös EValt-esityksessä⁴². Kun edunvalvontavaltuutus kuitenkin ehdotuksen mukaan lakkaa valtuuttajan kuollessa, lienee hautajaisia koskevien määräysten osalta keinona jatkossakin testamentin tekeminen.

Valtuutuksen todistamista koskevista määräyksistä

Hallituksen esityksen mukaan edunvalvontavaltuutus olisi tehtävä kirjallisesti ja kahden esteettömän henkilön todistamana. *Todistuslausumasta* ehdotetaan säädettäväksi lain 7 §:ssä, ja se vastaa olennaisilta osin PK 10 luvun 2 §:n säännöksiä testamentin todistuslausumasta. Säännöksen mukaan todistajien olisi merkittävä allekirjoituksensa oheen syntymäaikansa, yhteystietonsa, todistamisen aika ja paikka sekä se, että he ovat olleet samanlaisesti läsnä valtakirjaa tehtäessä. Tämän lisäksi lausumaan olisi tehtävä merkintä valtuuttajan kyvystä ymmärtää valtakirjan merkitys ja mahdollisista muistakin seikoista, joiden todistajat katsovat vaikuttavan valtakirjan pätevyyteen. Esityksen mukaan erityisesti silloin, kun valtuuttaja on *iäkäs*, lausumassa voisi olla tarkoituksenmukaista tehdä selkoa siitä, millä tavoin todistajat ovat pyrkineet varmistumaan valtuuttajan oikeustoimikelpoisuudesta.⁴³

Esityksessä ei sen sijaan oteta kantaa siihen, millä tavoin valtuuttajan ymmärryskykyä voitaisiin arvioida ja mihin seikkoihin siinä tulisi kiinnittää huomiota. Tätä saatetaan pitää puutteena. Niin testamentin kuin tulevaisuudessa edunvalvontavaltuutuksenkin todistajina toimivat usein joko maalli-

⁴² Ks. HE 52/2006 vp, s. 12.

⁴³ HE 52/2006 vp, s. 20.

kot tai lakimiehet, ja on täysin sattumanvaraista, miten arviointi tehdään ja mihin seikkoihin arvioinnissa kiinnitetään huomiota. Tämän vuoksi olisi ollut perustelua ottaa lain esitöihin esimerkkejä kelpoisuuden arvioimisessa huomioon otettavista seikoista. Näin esitys olisi antanut tukea arvioinnin suorittamista varten. Ohjeiden puutteesta huolimatta useille lakimiehille lie-nee kuitenkin muodostunut omat tapansa käytännössä arvioida oikeustoi-
men tekijän kelpoisuutta. Joissakin asianajotoimistoissa esimerkiksi videoi-
daan testamentintekotilaisuus tapauksissa, joissa testamentintekijän kelpoi-
suus on jollakin tavalla epäselvä tai muutoin on oletettavissa, että testament-
ti tullaan moitteiden johdosta riitauttamaan.

Eräs keino valtuuttajan oikeustoimikelpoisuuden varmistamiseksi on *lää-
kärinlausunnon* liittäminen valtuutuksen yhteyteen. Tällä on merkitystä ta-
pauksissa, joissa esimerkiksi dementoituva ihminen suunnittelee edunval-
vontavaltuutuksen tekemistä ja halutaan varmistua siitä, että hän on valtuu-
tuksen tehdessään vielä oikeustoimikelpoinen. Tähän seikkaan kiinnitettiin
huomiota myös EValt-esityksessä. Sen mukaan hyvänä käytäntönä voidaan
pitää sitä, että valtakirjaan liitettäisiin todistuslausuman lisäksi lääkärinlau-
sunto valtuuttajan terveydentilasta valtuutuksen tekohetkellä. Näin voidaan
pyrkä välttämään myöhempiä riitaisuuksia ja todisteluvaikeuksia erityisesti
tilanteissa, joissa valtakirjan tekijä on hyvin iäkäs henkilö.⁴⁴

Lain 7 §:n 2 momenttiin ehdotetaan otettavaksi todistuslausuman merki-
tystä koskeva säännös, jonka mukaan sen sisältöä valtakirjan tekotavan osalta
olisi lähtökohtaisesti pidettävä uskottavana.⁴⁵ Säännöksellä olisi merkitystä
etenkin edunvalvontavaltuutuksen *vahvistamistilanteessa*, jossa holhousvi-
ranomaisen olisi otettava pääsääntöisesti kirjallisessa menettelyssä kantaa sii-
hen, onko valtakirja tehty laissa säädetyllä tavalla. Holhousviranomaisen ei
siten edellytetä aina omasta aloitteestaan selvittävän, että valtuuttaja on ollut
oikeustoimikelpoinen valtakirjan tehdessään tai että todistajien kelpoisuus-
vaatimukset ovat täyttyneet. Erityisiin selvityksiin on tältä osin ryhdyttävä
vain, mikäli valtuuttajan oikeustoimikelpoisuudesta vallitsee perusteltu epäi-
lys. Tämä edellyttää holhousviranomaiselle esitettyä väitettä sekä sen tueksi
esitettyä selvitystä, jonka perusteella voidaan pitää ilmeisenä esimerkiksi sitä,
ettei valtuuttaja ollut valtakirjan tehdessään oikeustoimikelpoinen.⁴⁶

⁴⁴ HE 52/2006 vp, s. 20.

⁴⁵ Todistuslausuman sisällyttäminen valtakirjaan ei kuitenkaan olisi valtakirjan pätevyyden
tai sen vahvistamisen edellytys.

⁴⁶ HE 52/2006 vp, s. 20 ja 32.

Läheisten kuuleminen valtuutuksen vahvistamisen yhteydessä

Edunvalvontavaltuutusta koskevan lain 26 §:ssä ehdotetaan säädettäväksi kuulemisesta ja asian selvittämisestä. Hallituksen esityksen mukaan holhousviranomaisen olisi *varattava* valtuuttajan aviopuolisolle tilaisuus tulla kuuluksi edunvalvontavaltuutuksen vahvistamista koskevan hakemuksen johdosta. Esityksen mukaan aviopuolison kuuleminen on perusteltua puolisoiden välillä yleensä vallitsevan taloudellisten etujen yhteisyyden vuoksi. Puolison kuulemiseen ei kuitenkaan olisi velvollisuutta, jos se olisi ilmeisen tarpeetonta. Näin olisi asia esimerkiksi tapauksessa, jossa puoliset ovat asuneet välirikon vuoksi vuosikausia erossa toisistaan. Lisäksi ehdotuksen mukaan holhousviranomaisen voisi *tarvittaessa* varata valtuuttajan vanhemmille, lapsille tai muille läheisille tilaisuuden tulla kuulluksi. Perustelujen mukaan yleensä olisi asianmukaista, että valtuuttajalle tosiasiallisesti läheiset henkilöt saavat tiedon valtuutuksen vahvistamista koskevan asian vireilläolosta. Esimerkiksi sellaiselle valtuuttajan lapselle, joka asiakirjoista ilmenevän selvityksen mukaan on hoitanut valtuuttajan asioita, olisi pääsääntöisesti tarpeellista varata tilaisuus tulla kuulluksi.⁴⁷

Valtuuttajan puolison ja muiden läheisten kuulemisen kirjaamista lakiin on pidettävä perusteltuna. Esimerkiksi edunvalvojan määräämisasioissa on käytännössä sattunut tapauksia, joissa henkilölle on määrätty edunvalvoja ilman, että hänen perheensä on ollut tietoinen asiasta.⁴⁸ Tiedossa on myös tapauksia, joissa pitkäaikaisessa laitoshoidossa olevasta potilaasta on tehty maistraatille ilmoitus edunvalvonnan tarpeesta ilman, että perheenjäsenten kanssa on ensin keskusteltu asiasta. Kysymys on ollut tapauksista, joissa per-

⁴⁷ HE 52/2006, s. 34.

⁴⁸ Ks. *Eduskunnan oikeusasiamiehen päätös 15.11.2002, Dnro 1429/2/00*. Tapauksessa määräoikeus oli määrännyt ryhmäkodissa asuvalle dementoituvalla väliaikaisen edunvalvojan sosiaalityöntekijän ilmoituksesta ja maistraatin hakemuksesta. Toimenpiteestä ilmoitettiin ikääntyneen vaimolle vasta kolme viikkoa myöhemmin, jolloin hänelle varattiin tilaisuus tulla kuulluksi jatkuvan edunvalvonnan tarpeesta. Oikeusasiamiehen mukaan hyvään hallintoon kuuluu, että viranomaisen toiminta on mahdollisimman avointa ja läpinäkyvää. Tästä seuraa, että toimenpiteisiin ei pidä ryhtyä asianosaisten tietämättä, ellei siihen ole erityistä syytä. Lisäksi oikeusasiamies muistutti, että Euroopan neuvoston ihmisoikeussopimuksen mukaan *perhe-elämä on kunnioitettava*. Perhe-elämän kunnioittaminen saattaa edellyttää viranomaisilta, että omaisille ilmoitetaan perheenjäsentä koskevista merkittävistä toimenpiteistä. Tässä tapauksessa se merkitsee, että edunvalvojan määräämisestä olisi tullut ilmoittaa omaisille. Oikeusasiamies saattoi käsityksensä pohjoissuomalaisen kaupungin maistraatin ja sosiaalityöntekijän tietoon.

heenjäsen on osallistunut aktiivisesti laitoshoidossa olevan omaisensa arkeen ilman, että hän olisi samalla esimerkiksi käyttänyt vajaakykyistä omaistaan taloudellisesti hyväksi. Tällainen perheenjäsenten ”yli käveleminen” puolestaan on useimmiten aiheuttanut läheisissä hämmennystä ja mielipahaa, etenkin jos toimintakyvyiltään heikentyvän asiat on hoidettu onnistuneesti ilman edunvalvontaakin.

Perheen yhtenäisyys ja inhimilliset näkökohdat huomioon ottaen voidaan tämän vuoksi pitää tärkeänä, että valtuuttajan perheelle pyritään välittämään tieto ja varaamaan tilaisuus tulla kuulluksi edunvalvontavaltuutuksen vahvistamista koskevassa asiassa.⁴⁹

Edunvalvontavaltuutuksen rekisteröinti

Edunvalvontavaltuutusta koskevan lain 27 §:ssä ehdotetaan säädettäväksi edunvalvontavaltuutuksen rekisteröinnistä, joka suoritettaisiin valtuutuksen vahvistamisen yhteydessä. Rekisterinpidon tarkoituksena olisi ensinnäkin tehdä mahdolliseksi valtuutetun toiminnan valvonta laissa edellytetyllä tavalla. Rekisterin avulla voitaisiin saada nopeasti tieto esimerkiksi siitä, onko valtuutettu tehnyt tilin, jonka tekemiseen hänellä on ollut velvollisuus. Toisena rekisterinpidon tarkoituksena olisi kolmansien oikeuksien turvaaminen. Kolmas saattaisi esityksen mukaan tarvita oikeuksiensa turvaamiseksi tietoa esimerkiksi siitä, onko edunvalvontavaltuutus voimassa. Hallituksen esityksen mukaan holhousasioiden rekisteriin merkittäisiin vain sellainen valtuutus, joka oikeuttaisi valtuutetun edustamaan valtuuttajaa tämän *taloudellisissa asioissa*.⁵⁰

Esityksessä siis lähdetään siitä, että pelkästään henkilöä koskevia asioita varten annettua valtuutusta ei rekisteröitäisi. Tätä rajausta, jota esityksessä ei lainkaan perustella, saatetaan pitää ongelmallisena. Kun henkilöä koskevia asioita varten annettu valtuutus, taloudellisia asioita varten annetun valtuutuksen tapaan, vahvistettaisiin maistraatissa ja siihen liittyisi myös val-

⁴⁹ Toinen vaihtoehto olisi ollut omaksua Englannissa ja Walesissa vallitseva käytäntö, jonka mukaan ennen hakemuksen tekemistä valtuutetun olisi aina ilmoitettava valtuuttajalle ja tietyille tämän lähiomaisille aikomuksestaan hakea rekisteröintiä. Ks. HE 52/2006 vp, s. 7.

⁵⁰ HE 52/2006 vp, s. 34–35. Tarkemmat säännökset edunvalvontavaltuutuksen merkitsemisestä holhousasioiden rekisteriin annettaisiin valtioneuvoston asetuksella. Tätä koskeva asetuksenantovaltuutus sisältyy ehdotetun lain 49 §:ään.

vontaa, on vaikea nähdä, miksi se on rekisteröimisen suhteen saanut EValt-esityksessä eri aseman kuin taloudellisia asioita varten annettu valtuutus.

Nähdäkseni esimerkiksi potilaan oikeusturvan kannalta olisi ollut hyvä asia, jos hoitohenkilöstö olisi voinut saada rekisteristä tiedon henkilöä koskevia asioita varten annetusta edunvalvontavaltuutuksesta epäselvissä tapauksissa. Ajatellaan esimerkiksi tilannetta, jossa laitoshoitoon joutuvalla vajaakykyisellä potilaalla ei ole ketään läheisiä päättämässä hänen hoidostaan. Tällöin olisi potilaan itsemääräämisoikeuden ja oikeusturvan toteutuksen kannalta eduksi, jos holhousasioiden rekisteristä voisi tiedustella, onko potilaalla vahvistettua edunvalvontavaltuutusta henkilöä koskevia asioita varten. Tällaisen edunvalvontavaltuutuksen osalta on kuitenkin kenties lähdeetty ajatuksesta, jonka mukaan tiedon sen olemassaolosta voisi liittää esimerkiksi valtuuttajan potilasasiakirjoihin. Tätä olisi kuitenkin suonut perusteltavan lain esitöissä.⁵¹

LOPUKSI

Laki edunvalvontavaltuutuksesta loisi vaihtoehdon holhoustoimilain tarkoitamalle edunvalvojan määräämiselle. Se myös edistäisi yksilöiden itsemääräämisoikeuden toteutumista heidän voidessaan itsenäisesti päättää, miten asiat hoidetaan mahdollisen toimintakyvyttömyyden aikana. Kysymyksessä on kuitenkin vain yksi mahdollinen järjestely muiden joukossa. Toimintakyvyiltään heikentyvän ihmisen asiat voidaan jatkossakin valtaosassa tapauksista hoitaa tavallisella valtuutuksella, yhteisin pankkitilein tai suoralaskutussopimuksilla esimerkiksi puolison hoitaessa toimintakyvyttömän asioita. Vaikka hallituksen esitys laiksi edunvalvontavaltuutuksesta siis toteutuisi sellaisenaan, uusi laki ei synnytä järjestelmää, jossa toimintakyvyttömän asiat hoituvat ainoastaan edunvalvontavaltuutuksen tai edunvalvojamääräyksen nojalla.

⁵¹ Samassa yhteydessä olisi voitu pohtia myös kysymystä mahdollisuudesta *rekisteröidä edunvalvontavaltuutus ennakoon*. Rekisteriin olisi voitu merkitä tieto edunvalvontavaltuutuksesta ja sen säilyttämispaikasta. Kaiken kaikkiaan voidaan todeta, että jos olisi olemassa yksi yhtenäinen rekisteri, johon voitaisiin rekisteröidä sellaiset asiapaperit, jotka mahdollisesti tulevat myöhemmin noudatettaviksi (testamentti, hoitotahto, edunvalvontavaltuutus), järjestelyllä tuettaisiin henkilöitä, jotka haluavat ennakoida mahdollista toimintakyvyttömyyden aikaa ja tällä tavoin varmistettaisiin, että suunnitelmat myöhemmin toteutuvat.